

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.18>

Денисюк Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Національного університету водного господарства та природокористування,

голова

Рівненського міського суду

ЯКІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ДЕФЕКТІВ

THE QUALITY OF CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION THROUGH THE PRISM OF ITS DEFECTS

У статті розглянуто питання якості кримінального процесуального законодавства. Установлено, що формування якісного кримінального процесуального законодавства є складним багаторівневим процесом, робота над яким потребує аналізу наявних недоліків у практичному аспекті й посилення наукових розробок проблематики в теоретичному аспекті. Саме якість кримінального процесуального закону є запорукою ефективного виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод його учасників.

Запропоновано під якість кримінального-процесуального законодавства розглядати його змістовні та формальні характеристики, що дають змогу забезпечити належну реалізацію завдань кримінального провадження, відповідність основним засадам та ефективність на всіх етапах правозастосування.

Посилаючись на власний досвід, аналіз норм кримінального процесуального законодавства, а також наукових публікацій, зробили висновок про такі найпоширеніші дефекти, що впливають на якість кримінального процесуального законодавства: 1. Прогалини в кримінальному-процесуальному законодавстві. 2. Помилки та суперечності в термінології. 3. Дублювання положень інших нормативно-правових актів. 4. Невідповідність кримінального процесуального закону практиці Європейського суду з прав людини. 5. Мовну недосконалість і стилістичні помилки.

Запропоновано здійснювати вдосконалення якості кримінального процесуального законодавства на двох рівнях – законотворчому й правозастосовному. Основними напрямками вдосконалення кримінального процесуального законодавства названо: 1. Забезпечення належного правового моніторингу законопроектів. 2. Урахування судової практики й досягнень правової науки. 3. Удосконалення порядку проведення експертизи нормативно-правових актів. 4. Ґрунтовний аналіз практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *якість кримінального процесуального законодавства, дефекти законодавства, прогалини, дублювання, термінологія.*

In this article considered the quality of criminal procedure legislation. Was established that the formation of high-quality criminal procedural legislation is a complex multi-level process, the work on which requires the analysis of existing shortcomings in the practical aspect and strengthening of scientific developments in the theoretical aspect. Quality of the criminal procedural law that is the key to the effective implementation of the tasks of criminal proceedings, ensuring the rights and freedoms of its participants.

In this research was proposed to consider the substantive and formal characteristics of criminal procedure legislation, which allow to ensure the proper implementation of the tasks of criminal proceedings, compliance with the basic principles and effectiveness at all stages of law enforcement.

Referring to own experience, analysis of the rules of criminal procedure law, as well as scientific publications, it was concluded about the following are the most common defects that affect the quality of criminal procedure law: 1. Gaps in criminal procedure legislation. 2. Mistakes and contradictions in terminology. 3. Duplication of provisions of other normative legal acts. 4. Inconsistency of the criminal procedure law with the practice of the European Court of Human Rights. 5. Linguistic imperfection and stylistic mistakes.

It is proposed to improve the quality of criminal procedural legislation at two levels – legislative and law enforcement. It was determined four main directions of improvement of criminal procedural law: 1. Ensuring proper legal monitoring of draft laws. 2. Taking into account judicial practice and achievements of legal science. 3. Improving the procedure for examination of regulations. 4. Thorough analysis of the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: *quality of criminal procedural legislation, defects in legislation, gaps, duplication, terminology.*

Формування якісного кримінального процесуального законодавства є складним багаторівневим процесом, робота над яким потребує аналізу наявних недоліків у практичному аспекті й посилення наукових розробок проблематики в теоретичному аспекті. Саме якість кримінального процесуального закону є запорукою ефективного виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод його учасників.

Якість кримінального процесуального законодавства досліджується теоретиками та практиками кримінального процесу під різними кутами, зокрема в публікаціях розкриваються дефекти кримінального процесуального законодавства, недоліки термінології та окремі питання доброякісності кримінального процесуального закону. Теоретичною основою дослідження є наукові праці М.Л. Глібова, Н.А. Дубина, Т.Є. Дунаєвої, О.А. Лейби, Л.М. Лобойко, І.А. Тітко, І.І. Шевчук та інших.

Пошук дефектів і помилок є одним із напрямів забезпечення якості кримінального процесуального закону, адже це дасть змогу в майбутньому конструювати досконалі нормативно-правові акти, що, у свою чергу, допоможе полегшити правозастосування й забезпечити єдність судової практики.

Мета статті – дослідити категорію якості кримінально-процесуального законодавства крізь призму його дефектів.

На фоні активної законотворчої діяльності Верховної Ради України та постійного внесення змін до нормативно-правових актів, зокрема до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), актуалізується питання якості кримінального процесуального законодавства.

Власне категорія якості кримінального процесуального закону є досить широкою за обсягом і вміщує з погляду змісту різні ознаки, які відображають сутність та особливості цього закону, які йому іманентні та якими він відрізняється від інших. Належна якість кримінального процесуального закону завжди підкреслює його певну позитивну властивість, його необхідність і потрібність для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, виправдання невинуватих тощо [4, с. 42].

Л.М. Лобойко стверджує, що якість кримінального процесуального законодавства важлива з таких причин: по-перше, це регулювання кримінально-процесуальними нормами суспільних відносин, де обмеження прав громадян можуть бути найсуттєвішими порівняно з іншими юридичними галузями; по-друге, якісне кримінально-процесуальне законодавство взаємопов'язане з кількістю його порушень; по-третє, якісне кримінально-про-

цесуальне законодавство дасть змогу забезпечити простоту й зрозумілість для усіх учасників кримінального провадження; по-четверте, якість законодавства забезпечить реалізацію прав і законних інтересів осіб, залучених до кримінальної процесуальної діяльності, а також дасть можливість уникнути або хоча б максимально знизити можливість зловживання суб'єктами процесу своїми правами; по-п'яте, якість кримінального процесуального закону повинна забезпечувати справедливість кінцевого рішення [9, с. 30].

Отже, якість кримінально-процесуального законодавства варто розглядати як його змістовні та формальні характеристики, що дають змогу забезпечити належну реалізацію завдань кримінального провадження, відповідність основним засадам та ефективність на всіх етапах правозастосування.

Власний досвід, аналіз норм кримінального процесуального законодавства, а також наукових публікацій дають змогу зробити висновок про такі найпоширеніші дефекти, що впливають на якість кримінального процесуального законодавства:

1. Прогалини в кримінальному-процесуальному законодавстві. Правознавці О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко зазначають, що прогалини – це повна чи часткова відсутність учинному законодавстві необхідних юридичних норм [5, с. 132]. Прогалини поділяються на об'єктивні й суб'єктивні. Об'єктивні прогалини – це прогалини, які з'являються в разі виникнення нових суспільних відносин. Суб'єктивні прогалини – це прогалини законодавства, юридичної техніки [1, с. 57].

До суб'єктивних причин кримінально-процесуальних прогалин можна зарахувати: 1) упущення в законотворчій сфері, які стосуються врегулювання конкретних суспільних відносин кримінального судочинства, що досягли рівня, за якого потрібне їх нормативне регулювання; 2) несвоєчасне та неадекватне виявлення, оцінка колізій між нормами кримінального процесуального права або кримінально-процесуальним правом та іншими галузями; 3) неправильну або неадекватну оцінку законодавцем положень, які раніше існували в кримінальному процесуальному законі, але згодом не були внесені до нового КПК України 2012 року; 4) недосконалість законодавчої техніки, яка стосується редакції окремих нормативних положень кримінального процесуального законодавства; 5) упущення та помилки в законотворчій сфері, які виражаються в закріпленні в КПК України норм неконкретного змісту, недостатньо чітко виражених, які допускають можливість неоднозначного тлумачення;

б) відсутність або недостатня розробленість науково обґрунтованої бази змін або доповнень кримінального процесуального законодавства [12, с. 7–8].

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство характеризується значною кількістю прогалин, наявність яких суттєво ускладнює правове регулювання суспільних відносин. Так, наприклад, однією з прогалин є відсутність законодавчо визначених строків розгляду судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, поданого стороною кримінального провадження, що негативно позначається на правозастосуванні.

2. Помилки та суперечності в термінології. У межах забезпечення якості законодавства особливу увагу варто звернути на завдання уніфікації термінології. Важливим складником якості законодавчого тексту є дотримання єдності термінології, її несуперечливості й логічної впорядкованості, відповідності національним і міжнародним термінологічним стандартам. Порухення законодавцем вимог щодо термінів і їх визначень у законодавчих актах спричиняє неузгодженість і невпорядкованість термінологічної бази сучасного законодавства загалом і термінологічні розбіжності на галузевому та міжгалузевому рівнях, коли на позначення одного юридичного поняття в різних нормативно-правових актах вживаються різні термінологічні одиниці, що призводить до нечіткості, неясності й неоднозначності в розумінні та застосуванні законодавчих приписів. Потенційно небезпечними з погляду правозастосування є також порушення законодавцем правил побудови дефініцій термінів у законодавчих актах, адже призначення законодавчих дефініцій і полягає в тому, щоб через чітку й однозначну дефініцію певного спеціального поняття забезпечити його правильне розуміння та практичне використання, запобігти будь-яким хибним тлумаченням [7, с. 131]. Уніфікація термінології, на наш погляд, знизить кількість помилок під час конструювання законів і підвищить їх якість.

Так, аналіз визначення терміна «кримінальне провадження», закріпленого в п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України, дає підстави для висновку, що термін «кримінальне провадження» за обсягом визначення в цій нормі є більш вузьким, ніж це впливає з фактичного змісту самого кодексу, який і регулює порядок цього провадження, адже, крім досудового розслідування (у визначенні п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) та судового провадження (у визначенні п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України), до змісту кримінального провадження входять також відновлення матеріалів кримінального провадження (розділ VII); виконання судових

рішень (розділ VIII); тощо [15, с. 18]. Більше того, терміном «кримінальне провадження» законодавець в одних випадках позначає відповідний вид діяльності (зокрема в п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України тощо), а в інших – вочевидь, сукупність процесуальних документів, які формуються в результаті здійснення власне кримінального провадження (зокрема п. 1 ч. 2 ст. 291 КПК України тощо). Таким чином, термін «кримінальне провадження», використаний у КПК України, позначає два різні явища, що з погляду загальних вимог стосовно використання юридичної термінології в нормативно-правових актах є неприпустимим [10, с. 200].

Ще однією особливістю законодавства, пов'язаною з термінологією, є наявність оцінних понять. Повна відмова від цього засобу законодавчої техніки у сфері правового регулювання є неможливою. Це пояснюється специфікою виконуваних оцінними поняттями функцій, які не забезпечуються застосуванням лише формально-визначеної термінології. Найбільш зручним з позиції правозастосування є комбінований спосіб роз'яснення оцінних понять: наведення як загальних ознак такого поняття, так і прикладів явищ, що входять до його обсягу [16, с. 154].

3. Дублювання положень інших нормативно-правових актів. Дублюванням у законодавстві є використання одних і тих самих норм права в різних нормативно-правових актах. Яскравим прикладом названої помилки є статті законів, що регулюють юридичну відповідальність. Найчастіше справа полягає лише в черговому повторенні загальновідомих положень: особи, винні в порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом. І.І. Шевчук зазначає, що дублювання призводить до знецінення нормативно-правових актів і надмірного збільшення обсягу закону [17]. Також додамо, що дублювання норм негативно впливає на чіткість і системність законодавства, а також призводить до труднощів у правозастосуванні.

Так, О.А. Лейбою констатовано, що специфіка зайвого дублювання кримінальних процесуальних норм виявляється в повторюваності положень, які визначають процесуальну форму, що є спільною для процесуальних дій, які можуть здійснюватися або в різних стадіях кримінального процесу, або щодо декількох учасників кримінального судочинства [8, с. 10].

Окремо увагу звернемо на те, що в деяких випадках дублювання є виправданим. Так, підтримуємо позицію М.В. Кобака, який відзначив, що дублювання в тексті КПК України окремих приписів Конституції України, надання їм статусу

принципів кримінального провадження є додатковою гарантією ефективного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, охорони їхніх прав і свобод від надмірного обмеження, тим більше порушення [6, с. 108].

4. Невідповідність кримінального-процесуального закону практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У сучасних реаліях судово-правової реформи прецедентна практика ЄСПЛ, стаючи частиною системи процесуального права, потребує закріплення на законодавчому рівні як легальних джерел права, а також системного аналізу, систематизації, кодифікації та інтегративної імплементації в окремі інститути національного кримінально-процесуального законодавства [13, с. 162]. Так, на сучасному етапі потребують перегляду з урахуванням практики ЄСПЛ такі інститути кримінального процесуального права, як запобіжні заходи та слідчі (розшукові) дії.

5. Мовна недосконалість і стилістичні помилки в нормативно-правових актах. Такі помилки виникають унаслідок недотримання орфографічних, лексичних, стилістичних і граматичних норм сучасної української мови. Так, як приклад мовних техніко-юридичних помилок можна навести калькування – безпосереднє перенесення граматичних форм однієї мови на ґрунт іншої.

Нормативні дефекти, викликані некоректним використанням мовного інструментарію, досі не є поодинокими. Невтішна статистика таких недоліків нормативно-правових актів поповнюється й прикладами з кримінального процесуального законодавства, яке допускає некоректне використання службових частин мови, числа іменників, стилістичні недосконалості, технічні мовні помилки й інші суто лінгвістичні недопрацювання [8, с. 183].

Наприклад, аналізуючи термінологічний апарат глави 21 КПК України, М.Л. Грібов дійшов висновку про використання нетрадиційних для вітчизняної практики правотворення та правозастосування термінів, що подеколи є наслідком недбалого перекладу норм законодавства США та західноєвропейських країн із використанням спеціальних програм-перекладачів. Це, зокрема, стосується таких термінів: «транспортні телекомунікаційні мережі», «несправжні (імітаційні) засоби», «заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби» [3, с. 246].

Удосконалення якості кримінального процесуального законодавства має відбуватися на двох рівнях – законотворчому та правозастосовному. Так, подолання окремих дефектів можливе за таких умов:

1. Забезпечення належного правового моніторингу законопроектів. З цією метою в Україні потрібно розробити та прийняти концепцію техніки правового моніторингу, яка має передбачати зворотний зв'язок із поліпшенням реалізації, нагляду та реформування законодавства [11, с. 115]. Це дасть змогу відслідкувати прогалини кримінального процесуального законодавства та суттєво зменшити їх кількість.

2. Урахування судової практики та досягнень правової науки. Законодавчі недоліки кримінального процесуального законодавства проявляються саме на етапах розгляду кримінального провадження, наприклад, про це може свідчити неоднакове застосування судами одних і тих самих норм. Саме судова практика повинні впливати на якість законодавства. Крім того, багато дефектів кримінального процесуального законодавства, що впливають на його ефективність, висвітлюється на доктринальному рівні.

3. Удосконалення порядку проведення експертизи нормативно-правових актів. Важливо забезпечити належну експертну підтримку законопроектів, тому вважаємо надзвичайно перспективною пропозицію О.В. Богачової про необхідність створення Національної координаційної комісії з експертизи законопроектів і наділення її повноваженнями у сфері організації експертного аналізу проектів законодавчих актів [2], що дасть змогу зробити експертизу не разовим заходом, а комплексом необхідних заходів, спрямованих на вдосконалення вітчизняного законодавства [14, с. 110].

4. Ґрунтовний аналіз практики ЄСПЛ. Так, нині існує нагальна потреба в систематизації та практичному провадженні в слідчу й судову практику стандартів, вироблених прецедентною практикою ЄСПЛ.

Отже, у роботі описано лише частину дефектів кримінального процесуального законодавства й виявлено, що здебільшого такі дефекти посягають на гармонійність законодавства. На наш погляд, їх характеристика дасть змогу визначити основні проблеми та здійснити пошук шляхів запобігання їм, а тому перспективними видаються подальші наукові дослідження в цьому напрямі.

Удосконалення якості кримінального процесуального законодавства, наближення до загальноновизнаних правових стандартів верховенства права і правової держави є надзвичайно важливим завданням, що можна реалізувати, забезпечивши належний правовий моніторинг законопроектів, урахування судової практики та досягнень правової науки, удосконалення порядку проведення експертизи, ґрунтового аналізу практики ЄСПЛ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акимов В.И. Понятие пробела в праве. *Правоведение*. 1969. № 3. 111 с.
2. Богачова О.В. Теоретико-правові засади та практика законотворення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 28 с.
3. Грібов М.Л. Удосконалення термінологічного апарату Глави 21 Кримінального процесуального кодексу України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 238–249.
4. Дунаєва Т.Є. Внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України як засіб покращення його якості в частині усунення прогалин. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 41–47.
5. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ, 2006. 688 с.
6. Кобак М.В. Теоретичні проблеми закріплення конституційних принципів судочинства у кримінальному процесуальному кодексі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. С. 107–110.
7. Козерацька О.С., Козерацький Г.В. Положення законодавчої техніки, які використовуються при формулюванні ознак злочинів проти безпеки виробництва. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 130–136.
8. Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання. Харків, 2018. 259 с.
9. Лобойко Л.М. Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективної реалізації. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д. ю. н., професора Ю.П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса) / за ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк ; відп. за вип. І.В. Гловюк ; уклад. В.А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 30–31.
10. Матейчик В.О., Матейчик В.В. Проблеми нормативного визначення поняття «кримінальне провадження». *Модернізація законодавства та правозастосування: вимоги часу* : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 6 грудня 2018 року : тези наукових доповідей. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2018. С. 199–201.
11. Онищук І.І. Техніко-технологічні аспекти правового моніторингу якості нормативно-правових актів. *Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування* : тези доп. та повід. учасників наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 листопада 2016 р.) / за заг. ред. І.Д. Шутака. Харків : Право, 2016. С. 110–116.
12. Подлесных С.Н. Пробелы в уголовно-процессуальном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2012. 23 с.
13. Подлегаєв К.М. Проблеми реалізації правових позицій Європейського суду з прав людини та прецедентної практики Верховного суду України у кримінальних провадженнях. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). Том 2. С. 160–164.
14. Радейко Р. Види експертиз законопроектів у законодавчому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 855. С. 109–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_17.
15. Рожнова В.В. Определение основных понятий в новом УПК Украины как фактор обеспечения единого понимания и применения уголовно – процессуальной формы. *Криминалистика и судебная экспертиза : междуведомственный научно-методический сборник* / отв. ред. И.И. Емельянова. Киев : Министерство юстиции Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 1. С. 13–20.
16. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
17. Шевчук І.І. Основні види правотворчих помилок у законодавстві України: деякі теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2014. Вип. 59. С. 35–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_7.